

2. Тимоцук А. В. Анархо-комуністическіе формироваия Н. Махно. Сентябрь 1917 – август 1921. – Симферополь: Таврия, 1996.
3. Савченко В. А. Махно. – Харків: Фолио, 2008.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 119.
5. Похождения Махно // Приднепровский край. – 1918. – № 6603 (27. 11.).
6. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921. Документы и материалы. – М.: РОССПЭН, 2006.
7. Белаи А. В., Белаи В. Ф. Дороги Нестора Махно. – К.: Проза, 1993.
8. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 96.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 118
10. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 115.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. Махно Н. Воспоминания. – М.: Республика, 1992.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4541. – Оп. 1. – Спр. 4.
14. Гражданская война на Украине 1918 – 1920. Сб. документов и материалов. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – Кн. 1.

Додаток:

Граждане Гуляй-Поля.

Копия.

Гуляй-Польский Военно-Революционный штаб [,] снова становясь на путь борьбы за ниспровержение позорнейшей мачехи Скоропадской Украины, призывает всех граждан встать как один и способствовать ему в этом силой и разумом. Настал момент, когда немо-мадьяро-австрийские банды выезжают. Варто-гайдамацкие-буржуйские сынки заступают на их место [,] дабы удержать гнет буржуазии над тобой [,] друг и брат крестьянин и рабочий, и когда мы должны им противопоставить свои силы и водрузить свет и право твое, истерзаный многострадальный, кровью истекающий Украинский народ. И да здравствует это право, мир и братство твое. Подписали Главный Комиссар Временно-Военно-революционного Шт[аба] Н. Махно, И. Лютый и А. Марченко.

ЦДАВО. – Ф. 2311. – Оп. 1. – Спр. 119.

А. Маргулов

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО АССИРІЙЦІВ ДОНБАСУ В 1937 - 1938 РР.

Відмова від тоталітарного минулого, визнання демократичних цінностей, перехід до плюралізму в економіці, політиці й ідеології призвели до перегляду сформованої в радянський період системи взаємодії держави і суспільства на користь останнього. У зв'язку зі змінами, що відбуваються в сучасній Україні, у всіх областях громадського життя, на наш погляд, особливо актуально постає питання про відновлення історичної справедливості до жертв „великої чистки”, яка відбулася в 1937 – 1938 рр.

Політика радянської держави щодо національних меншин, від наділення

повноваженнями й підтримки до репресій, дуже яскраво демонструє етапи становлення тоталітарного режиму й чітко показує роль і місце держави в житті суспільства. Аналіз національної політики, що проводилася в 20 – 30-х рр. XX ст. в Українській РСР, може дати відповіді на багато питань, які виникли в державному керуванні на сучасному етапі. Вивчення репресивної політики стосовно асирійського населення, що проживає на території Донецької і Луганської областей, дає нам можливість розібратися в деяких особливостях сформованих життєвих уявлень асирійської діаспори на сучасному етапі. Об'єктом цього дослідження є національна політика в СРСР 1930-х рр., предметом – відносини асирійської спільноти з радянською владою на Донбасі.

Розглядаючи історіографію питання, можна виділити наступні групи робіт: дослідження, які вивчають історію появи, особливості матеріального й духовного життя асирійців на території СРСР і України [1]; у них міститься особливо багато матеріалу для дослідження узагальнюючого характеру про репресивну політику сталінського режиму загалом в Україні і зокрема в Донбасі [2]; матеріали періодичної преси як періоду 1930-х рр., так і сучасні [3].

Дана стаття побудована на аналізі кримінальних справ репресованих асирійців Донецької й Луганської областей, які зберігаються в архіві тимчасового збереження УСБУ в Донецькій області, Державному архіві Донецької області.

Географічні границі дослідження визначені існуючим адміністративно-територіальним поділом у досліджуваній період. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1938 р. Донецьку область поділили на Сталінську й Ворошиловградську. Існування даних територій у складі однієї області до вищезазначеного указу, визначило спільність розвитку й керування.

Метою нашого дослідження є встановлення закономірностей і виявлення специфіки у взаєминах держави й асирійської громади в умовах становлення державної тоталітарної системи в СРСР.

У російсько-перській (1826-1828 рр.) і російсько-турецькій (1877-1878 рр.) війнах асирійці виступили проти утисків, які носили економічний і національно-релігійний характер у місцях свого щільного проживання. Ці обставини змусили їх покинути історично займані території й розселитися практично по всьому світі. На території України вони з'явилися в результаті масового переселення з території сучасної Туреччини й Ірану в перебігу Першої світової війни [4, 35].

Результатом непродуманої державної політики, а пізніше й соціальних перетворень у Російській імперії асирійці були змушені покинути табори для біженців, які були розташовані на території Кавказу, і розселитися вглиб імперії. Як правило, вони прагнули оселитися на території великих промислових і торговельних міст.

В 1920 – 30-х рр. асирійці України, занурені в інонаціональне середовище й штучно позбавлені на новому місці умов для проживання, національно-культурного розвитку, фактично були присуджені до асиміляції. Проте намагаючись зберегти свою самобутність, вони прагнули до етнічної замкнутості. Вона проявлялася в повній відмові від співробітництва з державними органами влади, „монополізації” (окремих видів господарської діяльності), у пережитках родоплемінних відносин, що проявлялися у визнанні

й підпорядкуванні головам родів, в міцних родинно-земляцьких зв'язках. Це підкріплювалося відсутністю працівників державно-партійної системи, які б знали ассирійську мову і мали авторитет серед ассирійців [5, 220 – 225].

Все це призвело до того, що ассирійці залишалися поза державною політикою, внаслідок чого змогли створити свою систему внутрішніх, економічних і суспільних відносин. Це не могло не турбувати як правоохоронні органи, так і чиновників різного рангу. Ассирійці повністю ігнорували політичну приналежність, а тому в умовах формування тоталітарної системи стали носити певну загрозу своєю волелюбністю.

„Ассирійське” питання не одноразово ставилося на розгляд як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. У постановках і інструкціях вказувалося, що в повсякденному житті ассирійців зустрічаються елементи, спрямовані проти радянського уряду. Тому вимагалось більше уваги приділяти інспектуванню ассирійської спільноти для вироблення стратегії ведення державної політики серед них, для поширення ідей комуністичної партії й радянського уряду.

Так представник київського будинку народів Сходу Бит-Шумун у своєму виступі на засіданні першої Всеукраїнської наради з роботи серед національних меншин (17 січня 1927 р.) відзначав відсутність комплексної державної програми з підтримки й розвитку ассирійців України [7, 76]. Калінін на засіданні Президії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (1933 р.) наполягав на більш детальній роботі з ассирійцями, при цьому відзначав деяке недоопрацювання, зокрема низький освітній рівень, відсутність серед цих громад „свідомих”, тобто партійних, відзначав посилення й неконтрольованість міграційних процесів як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків з Іраном і Туреччиною [6, 4 – 5].

Слід зазначити, що політика українізації не дала своїх результатів у роботі з ассирійцями, незважаючи на позитивні результати щодо роботи з іншими національностями (німцями, греками, поляками). Більша частина робіт носила декларативний характер. Так, утворена ассирійська школа в Дніпропетровську не мала достатнього фінансування [8], а в Донбасі такої взагалі не було. У республіці не виходила періодична преса ассирійською мовою. Крім того, інтереси ассирійців не були представлені на всіх рівнях влади.

Тридцять років – період корінного зламу суспільних відносин, індустріалізації й колективізації. Вони супроводжувалися централізацією держави й посиленням репресивного режиму. У другій половині 1930-х років у країні розгорнулися репресії не тільки проти окремих громадян, але й цілих народів.

Період із січня по квітень 1938 р. став трагічним для ассирійців. Саме в цей час почалися масові арешти. На превеликий жаль, ми не можемо з'ясувати остаточну кількість репресованих ассирійців на території Донецької й Луганської областей з багатьох причин: багато справ ще не розсекречені; розсекречені матеріали представляють конфіденційну інформацію, що ускладнює роботу дослідження.

Кримінальні справи є унікальними джерелами інформації з історії перебування ассирійців на території України. У них ми можемо знайти інформацію про місце виходу ассирійців, про їхній маршрут по території СРСР, про соціальне й професійне становище ассирійців на території нової батьківщини. На нашу думку, вони можуть частково заповнити той

інформаційний вакуум, що утворився внаслідок відсутності спеціальних досліджень з визначеної теми. Держава забезпечувала лише статистичні дані, які були не завжди достовірними, але більша частина інформації з історії радянських асирійців передавалася в усній формі, що привело до її часткової втрати.

Аналіз кримінально-слідчих справ дає можливість прийти до певних висновків і виділити деякі особливості. Ці справи – складова частина кримінального-процесуального діловодства. Вони мають чітку внутрішню структуру, що диктувалася існуючими в той час правилами ведення слідства. У матеріалах, що фіксують факт арешту, є лише постанова про обрання міри запобіжних заходів, ордер на арешт, анкета арештованого, протокол обшуку. Матеріали слідства представлені протоколами допитів, як правило, тільки обвинувачуваного з обвинувальним вироком.

При цьому процес розслідування наділявся глибокою таємницею й вівся у відсутності сторонніх осіб; ніяких сторін у процесі не було, а справа починала слухатися з доносів і слухів, сам же обвинувачуваний був на судовому процесі лише об'єктом дослідження; зібраний матеріал фіксувався в письмовій формі, як правило слідчими, і на підставі цього ж матеріалу, без будь-якої його перевірки, виносився вирок.

Варто зазначити цікавий факт ведення справ: практично всі арештовані вибирали добровільно мову ведення допиту – російську (хоча багато з них не володіли нею достатньою мірою); під час допитів не були представлені інтереси підсудних як громадян іншої держави. Залишаючись більшою мірою безграмотними і юридично не освіченими, асирійці стали заручниками сформованих обставин. Це давало можливість маніпуляції юридичними поняттями й правовими нормами з боку слідчих органів [9, 5 – 8].

Про порушення процесуальних норм говорить той факт, що багато арештованих на першому допиті давали свідчення „про свою вину”, а потім від них відмовлялись. Незважаючи на це, можна сказати про неможливість подальшого ведення справ, тому що навіть після таких свідчень деякі арештовані були відпущені за недоведеністю їхньої провини [10]. Система, яка запустила маховик репресій, застосовувала показові процеси самоочищення, що надавало їй у власних очах більший авторитет і формувало суспільну думку про правомірність дій влади. У цьому нас переконує доля начальника НКВС Сталінської області П.В. Чистова (березень 1938 – 1939 рр.), який був заарештований і засуджений в 1946 р. Йому інкримінувалося примус своїх підлеглих до фальсифікації свідчень, застосування до арештованих методів фізичного впливу [11, 54]. Саме під його керівництвом проводилася більша частина слідств стосовно асирійців.

Опрацьовані нами матеріали свідчать, що більша частина „диверсантів”, що нібито проводили підривну діяльність на території СРСР за завданням Іранського посольства в Москві, працювали чистильниками взуття. Разом з тим зустрічались представники інших професій, наприклад працівники пекарень, водії. Проте спільним для усіх них було те, що будучи біженцями, вони мусили самостійно адаптуватися до реалій нового життя, а тому продовжували займати низький щабель у соціально-економічній структурі суспільства. Їхнім головним завданням у житті було задовольнити життєві потреби своїх родин. Можна оцінити й їхнє майнове становище – у протоколах обшуку оселі асирійців не вказується на наявність значної кількості

матеріальних цінностей.

Як правило, доноси на ассирійців надходили від місцевих жителів (сусідів, колег), які вказували на антирадянський спосіб життя. Це могло бути життя не по достатках, часті поїздки по містах СРСР, небажання близького спілкування. Дуже рідко підозрювані ассирійці давали свідчення, які компрометували їхніх співвітчизників. Це в черговий раз демонструє внутрішньоетнічну консолідацію спільноти.

Вивчаючи вироки ассирійців, можна зробити висновок, що чіткої системи засудження не існувало. За тими самими обвинуваченнями були винесені вироки на різні терміни. У зазначений період діяв кримінальний кодекс УРСР, прийнятий в 1927 р. [12, 535]. Практично всі обвинувачення були засновані на статті 54 Кримінального кодексу УРСР, який деталізовано містить опис контрреволюційних злочинів проти держави й існуючого уряду [13, 64 – 66]. Міри покарання були різними. Як правило, це було заслання на 5 років з родиною в Казахстан без конфіскації майна або різні терміни перебування у виправно-трудовах колоніях. Хоча присуджувалася і вища міра покарання. Її присуджували людям, які їздили в Іран або незаконно перетинали кордони СРСР.

На підставі аналізу наявних у нас даних ми можемо зробити висновок, що репресіям були піддані, як правило, чоловіки – голови родин. Домогосподарки-жінки й діти (у середньостатистичній родині від 3-7 дітей), не маючи засобів для існування, були змушені при відсутності допомоги від родичів шукати державну підтримку тим, що приймали „правила гри”.

Політика держави призвела до того, що більша частина ассирійців прийняла радянське громадянство, тим самим на довгі роки втративши надію на повернення на історичну батьківщину. Крім того, втрачили зв'язки з родичами за кордоном. Зайнявши своє „місце”, відведене партійним керівництвом, ассирійська спільнота поступово почала втрачати національну ідентичність, змінилися особливості менталітету, що призвело до її часткової асиміляції.

Реабілітація ассирійців – жертв політичних репресій проходила в роки соціально-політичних перетворень, які відбувалися у нашій країні. Можна відзначити кілька етапів цього процесу. Перший з них – це період 1940 – 50-х рр., коли відбувається процес часткової реабілітації жертв сталінських репресій. Поворотним етапом став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості відносно жертв репресій, що мали місце в період 1930 – 40-х – і на початку 1950-х рр.”. Закон України від 17 квітня 1991 р. „Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” поставив остаточну крапку у процесі відновлення історичної справедливості і дав оцінку неправомірним діям сталінського політичного режиму.

1. Матвеев К.П. *История и этнография ассирийцев* М., 1990; *Материалы к библиографическому словарю ассирийцев в России (XIX – сер XX века)* / Сост. И.С. Садо. – Изд. 2-е испр. и доп. – СПб., – 2006.

2. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. *Сталінізм на Україні 20-30 роки.* – К., 1991; Нікольський В.М. *Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.)* Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003; *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область.* Книга

перша – п'ята. – Донецьк.

3. Бахтинський Ф. Ассирійці (Айсори) у Києві // *Східний світ.* – 1928. – №6; В. Скоробагатів. Айсори в ССРСР // *Просвещение национальностей.* – 1931. – №1; Данилова Е.Н. Деятельность Всероссийского Союза ассирийцев в 20 – 30 гг. XX века. // *Этнографическое обозрение.*, – 2005 – №2.
4. Матвеев К.П. Ассирійці в городах Европейской части СССР. – М., 1985.
5. Бахтинський Ф. Ассирійці (Айсори) у Києві // *Східний світ.* – 1928. – №6.
6. Государственное Учреждение Национальный Архив Республики Адыгеи. – Ф.Р 1. – Оп. 1. – Д. 551.
7. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8 – 11 января 1927 г. Стенограмма. – X., 1927.
8. Государственный архив Днепропетровской области. – Ф.19. – Оп.1. – Д. 474.
9. Архів тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Архівно-слідча справа 4205.
10. Там само. – Архівно-слідча справа 4005, 4206, 4319, 4240, 38701 нф, 7847-2 нф.
11. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга перша – п'ята. – Донецьк.

О. Махия

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ (КІНЕЦЬ 50-Х – ПОЧАТОК 60-Х РР. XX СТ.)

Загальноєвропейська тенденція до демократизації та більшої прозорості діяльності системи судочинства є цілком актуальною і для України. У цьому контексті цікавим є вітчизняний досвід роботи громадських (товариських) судів, які досить активно працювали в умовах “хрущовської відлиги”. Зазначена нами тема вже привертала до себе увагу таких дослідників, як І. Серета, М. Магаріна [1], М. Чередніченка [2], О. Лапай [3], П. Михайленко [4], О. Островський, А. Фельдман [5], Г. Ліненберг, Н. Леонов [6]. Однак і до теперішнього часу залишаються маловивчені окремі аспекти окресленої нами тематики. Автор статті ставить за мету з'ясувати основні засади формування товариських судів в УСРР у період хрущовської відлиги. Об'єкт вивчення – товариські суди в УСРР, предмет – засади їхнього формування.

Перші товариські суди в Україні почали виникати ще в добу утвердження радянського ладу. Своє початкове законодавче оформлення вони отримали у декреті Раднаркому РСФРР від 14 листопада 1919 р. У Положенні “Про робітничі дисциплінарні товариські суди” суворо регламентувалися їхні завдання, головними із яких були укріплення дисципліни на заводах і фабриках, сприяння боротьбі зі спекуляцією та голодом [1, 3]. Аналогічне Положення, з деякими незначними змінами, було прийнято і постановою Ради Народних Комісарів УСРР 12 червня 1920 р. [2, 25], а нове – від 5 квітня 1921 р. значно розширювало компетенцію товариських судів. Вони мали право розглядати справи і про непристойну поведінку у громадських місцях, і незначні присвоєння коштів підприємств та установ [1, 3].

Із початком 1950-х рр. почалося відродження діяльності товариських судів. 14 липня 1951 р. Рада Міністрів СРСР затвердила „Положення про